

1980 SONRASINDA TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL "MELEZLEŞME" ve AYRIŞMA GÖRÜNTÜLERİ

Ufuk ÖZCAN*

Türkiye'nin 1980 sonrası dönemde değişen toplum koşullarına ilişkin tartışmaya değer sosyolojik analizler Nilüfer Göle'den gelmiştir. Göle son çalışmalarında Türkiye'de son yirmi yıllık dönemde özellikle toplum katında ve toplum-devlet ilişkilerinde yaşanan güncel değişimlerin izini süren bir sosyologdur. Burada Göle'nin İslam ve modernlik ilişkisi üzerine ilgi çekici saptamalar içeren son kitaplarından birini, *Melez Desenler*'i değerlendirmeye çalışacağız.¹ Bu kitap, yazarın daha önce benzer bir temayı inceleyen çalışmalarının² daha gelişmiş bir örneğidir. İslam-modernlik ilişkisinin değişik boyutlarına ait gözlemlerini etraflıca sergilemektedir. Bu kitabı seçmemizin bir başka nedeni, kendi türünde son dönemde yapılmış çalışmaların önünü açan ve alışılmış kalıpların ötesine geçen bir yaklaşımı yetkin biçimde temsil eden bir çalışma olduğunu düşünmemizdir.

Nilüfer Göle'nin başlıca araştırma konusu modernlik ve din arasındaki ilişkilerin sorgulanmasıdır. Bu çerçevede belirginleşen ana tez, İslam ve modernliğin birbirine aykırı olmadığı yönündedir. En başta belirtmemiz gereken nokta, Göle'nin gözlem ve tezlerinin, yakın bir döneme kadar modernleşme kuramlarının derin etkisinde olan sosyal bilimcilerin tezlerine aykırı, hatta karşıt doğrultuda olmasıdır. Göle'nin yaklaşımı din ile modernliğin birbirine tezat oluşturduğu, modernleşme sürecinde dinin etkisinin azalacağı şeklindeki klasik yaklaşıma karşıt iddialar içermektedir. Bir bakıma dinin toplumsal gelişmeye etkisi üzerine öne sürülmüş olumsuz yargıları tersyüz ettiğini söyleyebiliriz. Din ile modernliğin zorunlu olarak birbiriyle çatışan olgular olmadığı, aksine bunların birbirini desteklediği yargısı Göle'nin çalışmasının hem ana varsayımı hem de sonuçlarından biridir. Modernleşme kuramlarının istilası

* Yard. Doç. Dr., İ.Ü. E.F. Sosyoloji Bölümü.

¹ Nilüfer Göle, *İslam ve Modernlik Üzerine - Melez Desenler*, Metis Yay., İstanbul, 2000.

² *Modern Mahrem* (1991) ve *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri - Bir Atölye Çalışması* (2000).

altında bulunan sosyal bilimlerde bu beklenmedik, pek aşına olunmayan, aykırı keşif, yüz yılı aşkın Batılılaşma sürecinde kenarda-köşede kalmış, itilmiş toplum kesitlerine, cemaatlere özgüven duygusu verecek, onları yüreklendirecek nitelikteydi. Ama bu keşif Göle'ye has ve müstesna olmaktan da uzaktır. Bir başka sosyolog, Şerif Mardin'in son dönem çalışmaları da aynı istikamette gelişmiştir.³ Yakın bir geçmişe kadar Müslüman toplumların geri kalmışlığının sorumlusu olarak İslam dininin gösterilmesi yaygın bir tutum iken, 1980'lerden itibaren Türk sosyal bilim camiasında aksi yönde görüşler revaç bulmaya başlamıştır. Göle'nin çalışmaları, özellikle *Melez Desenler*, bu farklı ve nispeten marjinal yaklaşım tarzının önünü açacak niteliktedir. *Melez Desenler* İslam'ın son dönemde Türkiye'de gerçekleşen toplumsal değişimde oynadığı olumlu rol ekseninde dönmektedir. Göle, modernleşme sürecinde dinin toplum üzerindeki etkisinin giderek zayıflayacağı şeklindeki klasik tezi benimsemediği gibi, bunun tam aksini savunmaktadır. Kitabında, 1980 sonrasında Türkiye'de toplum katında gerçekleşen değişimlerin, Cumhuriyetin ilk 60 yıllık kesitinden önemli kırılma ve kopuş öğeleri ile ayrıldığı ve bu değişimde modernlikle yakın etkileşim içinde olan İslam'ın kritik bir rol oynadığı savını öne çıkarmıştır. Dinin modern toplum yaşamıyla uyumlu olduğu fikri, uzun modernleşme pratiklerinin tekeli her zaman rakipsiz bir şekilde elinde tutmuş olan devlet seçkinlerinin dışında kalan kesimlerin, modernleşmeye maruz kalan, mağdur-mazlum konumundan çıkıp aktör konumuna yükselme olanağının bulunduğu fikrine kapılma için uygun bir çerçeve sunuyordu. Bu fikirlere İslami kesimin yanı sıra liberallerin, muhafazakarların ve demokrasiyi şiar edinmiş bir bölük solcu aydının yakınlık duyması ilgi çekici bir noktadır. Küreselleşen piyasa ekonomisi değerlerini benimseme noktasında bu üç kesim arasında bir melezlenmeden söz etmek mümkündür.

Göle son dönemde İslami hareket ile birlikte demokrasi ve sivil toplumun gelişmesini aynı sürecin birbirini destekleyen halkaları olarak görmektedir. (s. 89 vd.) Ona göre toplumsal değişimin olumlu yönü, toplumun, kendisi için çizilen "resmi" çemberin dışına çıkması, devletle olan bağlarının gevşemesi doğrultusunda olmuştur. Önceki dönemden farklı olarak 1980 sonrasında toplumun kendi başına, bağımsız bir gelişme temposunu tutturduğu, sivil toplumun resmi/egemen otorite karşısında güçlendiği yargısını vurgulu bir biçimde dile getirmektedir. Öte yandan bu görüşler siyaset, medya ve iş

³ Şerif Mardin, *Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, İletişim Yay., İstanbul, 1994.

çevrelerinde de genel bir kabul görmektedir. Yeni dönemde müteşebbis ve tüketici kesimlerin toplum içinde işgal ettikleri yer ve ağırlığın nispi olarak büyüdüğü, devletin başat gücüne karşılık sivil toplumun kendisine özerk bir alan açtığı iddia edilmektedir. Bu yaklaşımı benimseyen Göle de 1980 öncesi ve sonrası eğilimlerin birbirinden ayrılan yönlerini analiz etmektedir. Buna göre 1970'lerde toplumsal fikirlere yön veren hakim değer ütopyik, kolektif ve ideolojik açılımları olan bir "gelecek" duygusu iken, 1980 sonrası dönemde ekonomideki serbestleşmeye paralel olarak kazanç ve tüketim güdüsüyle kırbaçlanan bir "şimdi ve bugün" bilinci egemen olmuştur. (s. 7) Medyanın da bu süreci hızlandığını belirten Göle'ye göre sürecin olumlu tarafı, sivil toplumun özerklik alanının siyasal sistem karşısında giderek genişlemesidir. Sivil toplumun gücü konusunda iyimser hava beslenirken, kurulu siyasal düzenin bir çözüm kaynağı olmaktan çok tıkanıklık nedeni olduğu vurgulanmaktadır. 1990'larda giderek artan bir biçimde bu vurgu belirginleşmiştir. Ancak 2000'lerin başında yaşanan ekonomik krizin sonuçları sivil toplumun zaaflarını, dayanaklarının temelsizliğini görünür kılacaktır. İslami sivil toplumun kaynağı olarak gösterilen Anadolu sermayesinin ani çöküşü, ardından gelen daralma ve içe kapanış, söz konusu kesime "değişimin öncüsü taşra hareketi" gibi sıfatlar yakıştırılarak "her türlü değişime direnç gösteren, muhafazakar merkezi otoriteyi" yıpratmanın anlamsızlığını ve yüzeyselliğini göstermiştir. Kitabın yayınlanmasından sonraki koşullar gündelik siyasal eğilimlerin melezleştiğine dair iyimser havanın ve beklentilerin dağılmasını beraberinde getirecektir. 2000'lerde bir gelişmeye daha tanık olacağız. Bu da siyasal yönelimli İslamcı hareketin muhalif ve radikal karakterinden nispeten uzaklaşıp, taşrayı da yanına alarak siyasetin merkezine taşınması, neredeyse alternatifsiz bir şekilde "merkez sağ" haline gelmesidir.

Göle *Melez Desenler*'de 1990'lar Türkiye için daha olumlu bir tablo sergilemektedir. Öncelikle kamuoyunda resmi sınırların, yasakların perdesinin sıyrılması yönünde sivil inisiyatifler güçlenmiştir. Sadece örf ve geleneklerin kısıtlayıcı baskıları değil, resmi kurumların yasakları da kırılmaktadır. Toplum katında mahremiyet çözülmekte, şeffaflık arayışıyla beraber dünyevi yaşam ve gerçeklik duygusu ağırlık kazanmaktadır. "Türkiye, resmi devlet dilinin yasaklarından samimiyetçi, mahremiyet sınırı tanımaz bir teşhirciliğe geçmiştir. Kameralar artık devleti daha az, hayatı daha çok kovalamakta, yakın görüntü üzerine çalışmaktadırlar. Bir yandan da konuşulmaz olanlar seslendirildikçe, görünmez görüntülendikçe, tabular yıkılmakta, yasaklar kalkmakta ve birbirini dışlayan birbirine yabancı kesimler bir araya gelmektedirler." (s. 9) Ancak

Göle bu olumlu görüntünün bir tamamlanmamışlığı da barındırdığını belirtmektedir. Toplumun hemen her kesimini saran güncellik bilinci (geçmiş ve gelecek kaygısının silikleşmesi) ve dünyevi arzular (kazan ve tüket anlayışı) günlük yaşamda en canlı görüntüleriyle ifadesini bulmaktadır. Farklı renkler, farklı sesler kendilerini resmi sınırlamalardan uzak, serbestçe ifade etmektedirler. Buna karşılık Göle'ye göre bu farklı sesler uyumlu bir ortaklıkta buluşmamıştır henüz. *“Herkes, her kesim kendi kendine konuşmakta ama Türkiye bir arada konuşmamaktadır.”* Gerçekten medyanın da kışkırttığı “konuşan toplum”, “şeffaf devlet” kampanyaları sonunda ortalığı kaplayan sesler kakafoniyi andırmaktadır. Toplumda bu değişimle birlikte geçmişe kıyasla hangi olumlu değerlerin yükseldiğini saptamanın ölçüsünü ise medyanın arkasındaki güçler tayin edecektir. Yükselen değerler neredeyse gününbirlik değişen in’ler-out’larla empoze edilmektedir. Devletin dizginlerinden boşanmak kendi başına olumlu bir değer sayılamayacağı için özel TV’ler, yayınevleri, kamuoyu yoklamaları, paneller vb. ile kamuoyunun yönlendirilmesi önemli bir faaliyet alanı haline gelmiştir. Kamuoyunu devlet yerine sivil kuruluşların yönlendirmesi özendirilmektedir. Bu sürecin sonuçlarından biri, kamu çıkarı/yararı anlayışının neredeyse tamamen terk edilmesi, buna karşılık özel çıkarların önceliğinin geçirilmesidir. Kültürel anlamda halka mal edilmiş bir çoğulculuk modeli, çok-kültürcülük, toplum kesimlerini mevcut siyasal düzene karşı ve toplum birliğini parçalayıcı eylemliliğe itme görevini görmektedir. Pazar-piyasa kurallarının geçerli olduğu bu ortamda büyük ayrılık ve parçalanmalara yol açabilecek yeni siyasal gerilimler gizlenmektedir. Bu çoğulculuk ve melezlenme arayışlarına her türlü iktidarın, ama en fazla devletin bir üst düzenleyici aktör olmaktan çıkarılması özleminin eşlik etmesi de rastlantı değildir. Böyle bir gelişme, “yükselen değerler”in gerçek anlamı konusunda yeterince uyarıcıdır. 1980’ler ve 90’lar boyunca Türkiye’de toplum düzeyinde meydana gelen değişimleri asıl bu yönüyle (genel çıkar kavramının erozyonu açısından) değerlendirmek gerekir. Ancak değişimin bu boyutu Göle’nin ilgisini çekmemiş gibidir. Toplumsal değişimin yönü konusunda oldukça iyimser gözlemlerde bulunmaktadır. Tek istisna olarak ülkede birbirinden kopuk, ayrı ayrı çıkan seslerin genel bir uyum sorunundan söz etmektedir. Ancak bu uyumun, genel çıkarların ezilip özel çıkarların üstün tutulduğu bir ortamda nasıl sağlanacağını sormak gerekir. Asıl sorun, özel çıkarların büyüdüğü, etnisitenin, her türden cemaatleşmenin *toplum birliği* aleyhine palazlandığı koşullarda üst düzeyde toplumsal uyumun, Göle’nin deyimiyle “melezleşme”nin nasıl gerçekleşebileceğidir. Sorun herhalde

“modernleşme kültürünün rafineleşmesi” beklentisi ve özlemi ile geçiştirilemez. Oysa Göle sorunu tam da böyle, toplum katında yaşanan canlılık ve daha köklü bir modernleşme kültürünün oluşması açısından görmektedir: “Türkiye’nin ortaya bu seslerden bir beste çıkarabilmesi, desenini netleştirebilmesi için, yani kendi modernliğini ortaya koyabilmesi için bilgi ve kültür süzgecinden yeniden geçerek kimliğini ve eylemini inceltmesi gerekecektir. Yirminci yüzyılda sarkaç eylemcilerin üzerindeydi, yirmi birinci yüzyılda bilgi üreticilerinin, iletişimcilerin ve sanatçıların önemi artacaktır. Türkiye’nin metnini yazabilmesi için araçları yeniden keşfetmesi gerekecektir.” (s. 9) Bu öneriler bize yabancı değildir. *Melez Desenler* Türkiye’de yaşanan toplumsal değişimden hareketle yazılmış izlenimini vermektedir ama analizleri, kalkış noktası ve yaklaşım biçimini sosyal bilimlerdeki, özellikle Fransız ve Amerikan menşeli yeni tartışmalarla ilişkilendirerek okumak gerekir.

Kitabın temel kavramlarından biri olan “melezlik” değişik yönleriyle üzerinde durulması gereken bir kavramdır. Melezlik (hybridity) fikirlerin, tasavvurların, deneyimlerin birbirine eklenmesi anlamında kullanılmaktadır ve kavrama olumlu bir içerik yüklenmiştir. Bu kavram sosyal bilimlerde son dönemde kullanılmaya başlanmıştır ve daha çok postmodern metinlerde ve küreselleşme söyleminde vurgulu bir biçimde görülmektedir. Dolayısıyla bu kavramı Nilüfer Göle’nin Türk sosyal bilim terminolojisine yaptığı bir katkı olarak görmemek gerekir. Melezlik yaklaşımı Soğuk Savaş sonrasında “ideolojilerin çöktüğü” iddiasıyla yakından bağlantılıdır. Fransız Devriminin esinlediği fikirlerin, siyasal blok ve cephelerin, sağ ve solun, “düzen” ve “ilerleme”nin, sosyalizm ve liberalizmin yerine, bu ideolojilerin her birinden unsurlar barındıran bir karma tasavvurun ikame olduğu fikrine dayanır. Siyaset ve fikir düzeyinde kutuplaşmanın ortadan kalkışı, Soğuk Savaş dönemine ait blokların çöküşü ile ilişkilendirilir. Buna uygun bir şekilde melezlik-melezleşme, kutuplardan ari, çatışmasız yeni bir dünya tasavvuru önünde bir imkan olarak değerlendirilir. Aynı zamanda bu yaklaşım, Batı menşeli modernleşme kuramlarının standart kalıplarından, dogmatizminden sıyrılma ve Batı-dışı toplumların kendi geleneklerine aykırı düşmeyecek özgün gelişme fırsatlarını tanıma vaadini taşır. Modernleşme kuramlarına özgü ikili karşıtlıkların, sözgeşi merkez-çevre, kırsal-kentsel, geleneksel-modern, sağ-sol, gelişmiş-azgelişmiş, emek-sermaye, kuram-eylem, sosyalizm-liberalizm ayrımlarının yerini melezleşmeye bıraktığı iddiası karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme kuramlarının vaatlerinden birinin de “kültürel melezleşme” olduğunu hatırlatmamız gerekir. Bu görüşler, “modern Batı” ile “geleneksel

Doğu” arasındaki ayrımın, modernleşme ile İslam arasındaki gerilimin ortadan kalktığı yönünde imalar içermektedir. Bu fikirler Kartezyen düşüncenin ve insanlığa gerçekleşebilir bir ideal sunabilecek büyük ideoloji ve kuramların çıktığı iddiasına paralel olarak savunulmaktadır. Buna karşılık “merkez” ile “çeper”in melezlenmesi fikri öne geçirilmiştir. Bu fikre göre “Batı-dışı modernlik” ve Batı’ya göre “öteki”nin özgürleşimi, Batı-merkezli modernleşme modellerinin dışında, yerli geleneklerle iç içe geçen, çoğulluğa izin veren bir melezleşme ile mümkün olacaktır. Bir bakıma önerilen rölativizm ve “geniş meşrepliliğe” kapı aralayan, mezhepçilik ve doktrinerlikten sıyrılmaya kılavuzluk eden bir düşünme tarzıdır. Bu düşünme tarzı, farklı görüş ve inançta olanlar arasında yakın temas kurulabileceği, bunların belli noktalarda karşılaşarak birbirini içinde kaynaşabileceği ilkesini temel alır. Son dönemde “dinler arası diyalog” girişimlerini de bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Benzer bir şekilde melezleşmeye kültürde, mimaride, sanatta, müzik ve şiirde, genel olarak toplum yaşamında tanık olunmaktadır. Müzikte melezlik dünyada görünür bir olgudur. Sözgelisi Fransa kaynaklı olarak, farklı etkileşimlerle oluşturulan, içinde Çingene, Portekiz, Hint, Latin, Arap müziği etkilerinin barındığı, melez bir yapısı olan yeni bir müzik tarzı yaygınlaşmıştır. 1980’lerde Simon&Garfunkel’in Afrika’ya gidip pigmeler arasına karışarak Batı müziği ile yerli müziğini harmanlamaları yeni dönemde yaygın bir moda haline gelmiştir. Böylece Batı ile Batı-dışı kültürlerinin kaynaşabileceği fikri empoze edilmektedir. Bu anlamda melezleşmenin görüşler ve kanaatler arasında bir uyum yaratacağı düşünülmektedir. Çıkar ortaklığından bağımsız bir fikir-kanaat melezleşmesi önerilmektedir. Farklı çıkarlar ve farklı kimlikler arasında bir diyalog arayışı gerekliliği dile getirilmektedir. Bu yaklaşım çatışmasız, “öteki”siz bir dünya tasavvuruna dayanmaktadır. Oysa kuşkucu yaklaşım daima fikir ve kanılarla toplum çıkarları arasındaki dolaysız ilişkiyi aramak zorundadır. Çıkarlar arasında bir denge gözetilmeksizin, bundan bağımsız olarak fikirler-kimlikler arasında aranan uyum talebi, ancak belli çıkarların göz ardı edilmesi sonucunu doğurabilir. Ortak değerlere yapılan iyimser vurgu, mutlaka farklı toplum çıkarlarının birleştirilmesi anlamına gelmez, böyle bir sonucu da doğurmaz. Hoşgörü ve uyum talebi, egemen güçlerin kendi egemenliklerini sürdürmelerinin bir aracıdır. Çıkarlar arasında maddi zemin üzerinde bir denge veya uyum kurulmadığı sürece, ideolojik saflaşmalardan kaçınma talebinin kendi başına bir anlamı olmayacağı açıktır. Toplumsal ve toplumlar arası ölçekte karşıtlıkların giderek büyümesi karşısında melezlik iddialarının pratikte ne ölçüde geçerli olduğu tartışmalıdır.

Son dönemde mezleliğin toplumsal kùltùre egemen olduğu saptamasında belli bir doğruluk payı bulunmaktadır. 1980'lerden itibaren sağ ve solun ortak paydalarında buluşması gerçek bir gözlemdir. İslamcılar, liberaller ve bir kısım sol belirli konularda ortaklık ve işbirliği içine girmişler, melez bir söylem geliştirmişlerdir. Sözel geliş piyasa ekonomisinin alternatifsiz biçimde benimsenmesi, kamu hizmetlerinin ve devletin küçültülmesinin savunulması, sivil toplumun vurgulanması, özelleştirme girişimleri, siyasi partiler arasındaki temel görüş ayrılıklarının silinmesi, eşitlik yerine "özgürleşme" ve kimlik-fark siyasetinin geçirilmesi 1980-2000 arasındaki döneme damgasını vuran olaylardır. *"Melezlenme aynı zamanda birbirinden etkilenme, öğrenme ve karşılıklı bağımlılığı dile getirdiği ölçüde, bir arada yaşayabilmenin koşulu ve sonucu olarak da ortaya çıkıyor."* (s. 17) Bunun siyaset ve ideoloji planındaki görüntüsü, kamu çıkarına karşı özel çıkarların öne çıktığı "ılımlı" bir iklimin zuhur etmesidir. Melezleşme sürecine uyum sağlayan kesim olarak da İslami kesim gösterilmektedir. Göle, yeni orta ve kentli sınıfların İslami değerlerle buluşarak modernlik ile karma bir desen oluşturduğunu, *"farklı toplumsal kesimlerin aralarındaki farklılıkların azalmaya başladığı bir süreçte, yeni saflık arayışlarının, yeni sınır muhafızlarının ve yasak tanımlarının oluştuğunu"* belirtmektedir. (s. 17) Dolayısıyla bir yandan toplumda melezleşme görüntüleri hüküm sürerken, diğer yandan buna karşıt olarak devlet katında asker-bürokrat kesimle sivil-siyasal kadrolar arasında kimi zaman gerilimlerin yaşandığını da belirtmeliyiz. Gerçek toplumsal sorunların kamuoyunun gündeminden uzaklaşmasına hizmet eden bu gerilimlerde her iki tarafın da katkısı vardır.

1990'ların ortalarına kadar sivil toplumun başlıca ögesi olarak İslami kesim görülmüştür. Bu çerçevede Göle'nin bazı saptamaları üzerinde duralım. Göle, Türk toplumunun son dönemde resmi yönlendirmenin dışına çıkarak bağımsız bir değişim süreci içine girdiğini, mevcut ana siyasal akımların ideolojik bakımdan melezleştiğini, aşına olduğumuz siyasal ayırım ve cepheleşmelerin birbiri içinde eridiğini, saflıklarını yitirip melez bir görüntü oluşturduklarını savunmaktadır. (s. 11, 37, 96, 134) Göle'nin incelediği son yirmi yıllık dönemde ana siyasal akımlar (liberal, milliyetçi, muhafazakar, sosyalist) arasındaki ayırım çizgilerinin silindiği düşünüldüğünde bu gözlem ve saptamaların elbette geçerlilik payı bulunmaktadır. Ancak siyasal-kùltürel düzlemde böyle bir melezleşmeyi, belirli bir ideolojinin, hakim neo-liberal değerlerin nüfuz etmesi olarak görebiliriz. Bu sadece Türkiye'de değil, dünyada gözlemlenen genel bir gelişmedir. İşçi partilerinin, komünist partilerin liberal-kapitalist değerlerle eklemelenmesi sonucu tabela partileri haline gelmesi

“melezleşme”nin önemli bir göstergesidir. Fakat Göle bu durumu bir yozlaşma, bozulma, özünü yitirme olarak değil, olumlu açılımları olan bir gelişme olarak değerlendirir. Değişimin olumlu yönü karşılıklı etkileşim, işbirliği ve uzlaşmadır. Göle XX. yüzyılda görülen liberal/devletçi ayrımının ve katı ideolojilerin silindiğini belirtmektedir. (s. 95) Ancak etkileşimin belli bir tarafın çıkarı yönünde, en azından sosyalist, kamucu veya devletçi siyasal yaklaşımın silinmesi pahasına gerçekleştiğini düşündüğümüzde buna “melezleşme” adını vermemiz de güçleşmektedir. Ayrıca melezleşme iddiasına karşı belirtilmesi gereken bir gelişme de, söz konusu dönemde mikro milliyetçilik ve dini cemaatleşme dalgasının peşinden gelen yeni siyasal gerilimlerdir. Bu gerilimler kurulu toplum birliğini sarsmış, genel çıkar imkanının önünde yeni tehditler oluşturmuştur. Bu gelişmenin ne ölçüde özgürleşme yönünde olumlu açılımlar getirdiği tartışma konusudur. Tartışılması gereken bir konu da, kültürel boyutta yaşanan melezleşmenin, ekonomik düzeye ne ölçüde yansıdığıdır. Cevap herhalde olumsuzdur. Ekonomik düzeyde çelişkilerin görülmemiş ölçekte büyümesine karşılık, bundan söz edilmezken kültürel düzeyde melezleşme olumlu bir gelişme olarak gösterilmektedir. İktisadi düzeyde görülmemiş boyutta farklılaşmaya karşılık sosyal-sendikal haklar giderek gerilerken cinsiyet, mezhep, cemaat, etnisite, kılık-kıyafet vb. sorunları daha çok dikkat çekmektedir. Çıkarlar arası farklılaşma giderek büyürken, sosyologun kültürel alanda “melezleşme”den ümit verici bir gelişme olarak söz etmesi düşündürücü bir yaklaşım olsa gerektir. Böylesine bir ihmalkarlığın son dönemde hakim olan neo-liberal değerlerin tartışılmaz üstünlüğü ile hiç mi ilgisi bulunmamaktadır?

Göle’nin tartışılması gereken önemli kavramlarından biri de *Batı-dışı modernlikler* kavramıdır. Göle modernleşmenin tek tip olmadığı, modernliklerin çoğul görüntülerle yaşandığı görüşünü savunmaktadır. Bu yaklaşım modernleşmeyi Batı’nın tekelinde gören ve Batı’yı merkeze alan klasik modernleşme kuramlarına aykırı bir yaklaşımdır. Öte yandan *Batı-dışı modernlikler* kavramlaştırması, her ne kadar Göle medeniyetler çatışması kuramını açıkça reddetse de (s. 160), Huntington’ın Batı’nın “eşsiz” olduğu ama “evrensel” olmadığı tezini destekleyecek niteliktedir. Yakın bir geçmişe kadar modernliğin sadece Batı’ya özgü ve Batı’nın tanımladığı bir model olduğu ancak bugün Batı dışında kalan birçok toplumun kendilerine göre (Batılaşmadan) modernleşmenin yollarını bulmuş oldukları görüşü noktasında aslında Göle ve Huntington farklı düşünmüyorlar. Başka deyişle modernleşmenin standart, Batı örneğinde bir deneyim olmaktan çıkmış durumda olduğu dile getirilmektedir. Bu görüşlerin, Batı’nın kendisini evrensel

tek bir model olarak sunmaktan vazgeçtiği son dönemde giderek yaygınlaşması düşündürücüdür. Batı-dışı modernlikler yaklaşımının Batı egemenliğinin günümüzde aldığı biçime karşıt bir duruşu temsil etmesi söz konusu değildir.

Postmodernizmin 1990'lar boyunca sergilediği bütün iyimser tabloya rağmen bugün ikili karşıtlıkların, Batı-Doğu ayrımının ve çatışmasının sona erdiğini savunmak mümkün değildir. Aksine ayırım ve çatışma güçlenmiştir. Öte yandan dikkatli bir okuyucu ikili karşıtlıkların, saflıkların sona erdiğini iddia eden metinlerde bile üzeri örtülmeye çalışılmış çatışmaların ifadelerini fark edebilir. Özellikle devlete karşı bireyin, moderne karşı postmodernin, endüstri toplumuna karşı enformatik toplumun, siyasal iktidara karşı tekilliklerin vb. vurgulanması bu metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Toplum kuramları yeni ikilikler üzerine inşa edilmektedir. 1980'lerden sonra "katı olan her şeyin buharlaştığı" bir dünyada yaşadığımız izlenimi giderek yaygınlaştırılırken, son dönemde estirilen McCarthyci rüzgarlar "melezlik" iddialarını silip süpürmüştür. 1980'ler ve 90'larda gelişen olumlu beklentilerin yerini 2000'lerde hoşnutsuzluk ve hayal kırıklığı alacaktır. Bu kısa zaman aralığı içinde yazılan kitapların ömrü de tezleri gibi kısa ömürlü olacaktır. Sosyal bilimlerde "melezlik" tezlerinin yaygınlık kazanmasına karşılık, ikili karşıtlıklar üzerine dayanan kuramlar güçlü bir biçimde varlığını sürdürmektedir. Huntington'ın "Batı ve ötekiler" yaklaşımı, 11 Eylül'den sonra "ya bizdensiniz ya da karşımızdasınız", "Batı ve geri kalanlar" (the West and the rest) sözleri ile güçlenmiştir. Postmodern kuramlarda olumlu bir imgeyle sunulan İslam algısı da 2001'den sonra büyük ölçüde değişmiştir. Batı ile İslam'ın, İslam ile akıl ve seküler düzenin melezleşebileceği kanısı, İslam'ın terörizmle özdeşleştirildiği 11 Eylül sonrasında büyük bir bozguna uğramıştır. Batı dünyası genel olarak bu konuda kaskatı bir yaklaşım içine girmiştir. Bu nedenle melezleşme görüşlerinin bir dönem rağbet görmesi, 1990 sonrasında kendi iç çelişkilerini çözümleyip rakipsiz kalan Batı karşısında bu kez İslam'ı cılız ve savunmasız bir "rakip" kılabacak ortamın hazırlanmasıyla açıklanabilir. Bu süreçte Batı ile Batı-dışı arasında ekonomik düzeyde farklılaşma ve uçurum büyüyüp, giderek küçülen bir zümrenin lehine yoksullaşma had safhada yaşanırken, toplum kesitlerinin kültürel düzeyde melezleşmenin nimetleriyle avutulduğunu söylememiz mümkündür. Melezleşme vaadi ile birlikte etnik, dinsel, cinsel vb. açıdan tanınma, onaylanma ihtiyacının baş sorun olarak algılanması, temel çelişkilerin (başta Doğu-Batı çelişkilerinin ve görülmemiş boyutlarda yaşanan emek-sermaye çelişkisinin) geri plana itilmesi sonucunu doğurmuştur. Ayrıca günümüzde küreselleşme sürecinin kültürler arası farklılaşmaları,

parçalanmaları, kutuplaşmaları, hatta çatışmaları doğurduğu savı da sorunun başka bir cephesini bize göstermektedir. Büyük siyasi gerilimler Soğuk Savaş döneminde de söz konusuydu ama bugün Batı müdahalesiyle yaratılan gerilimleri aşacak herhangi bir büyük çaplı kuram önerilmemektedir. Batı-dışı dünyada melezleşme önerisinin peşi sıra gelen gerilimler toplumsal birlikleri parçalayarak Balkanlaşma riskini beraberinde getirmiştir. Böyle bir gündem, Batı saldırganlığının görülmemiş boyutta yaşandığı günümüzde mağdur halkları avutucu argümanlar olmanın ötesine geçemez.

Güncelliğin tuzaklarına düşmeden düşünmek gerekliliğini hatırlatmakla birlikte Göle'nin analizlerine büyük ölçüde güncelliğin, "geçici olan"ın damgasını vurduğunu belirtmemiz gerekir. Güncelliğe dair çoğu saptamasının da kitabının yazılma sürecinde değilse bile yayımından kısa bir süre sonra geçersizleştiğini söyleyebiliriz. Bunun mazereti herhalde hızlı değişim süreci karşısında saptamaların değişimin gerisinde kalması olmamalıdır. Çünkü sosyolojide çözümlerlerin geçerliliğinin bir ölçüsü, uzun vadeli bir bakış açısı ile değişenin yanında değişmeyenin gösterilmesidir. Göle'nin 1990'larda yazdığı ve Türkiye'deki güncel değişmelerin gerçekçi bir tasvirini verdiği bu metinler bugün geçerliliğini ne ölçüde korumaktadır? 2001'de yaşanan ekonomik kriz ve çöküntü ortamı, ardından 11 Eylül sonrası gelişmeler Göle'nin çizdiği iyimser tabloyu karartacak nitelikte unsurlar taşımaktadır. Başka deyişle kitabın yayınlanmasından sonraki koşullar Göle'nin 1980 ve 1990'lara ilişkin gözlemlerinin yeni baştan ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

ABSTRACT

The concept of hybridization has become one of the central topics of cultural studies after the cold war era. Sociologist Nilüfer Göle has examined the developments in Turkey between 1980-2000 within the context of hybridity concept. In her book titled Melez Desenler, she has analyzed the changing aspects of policy and culture in Turkey after 1980s. However, hybridization panoramas in political and cultural areas have been seen in this period, new kind of distinctions and tensions in society have also been observed.